

Österbotten på 1300-talet

De äldsta bevarade texterna om Österbottens medeltid berättar

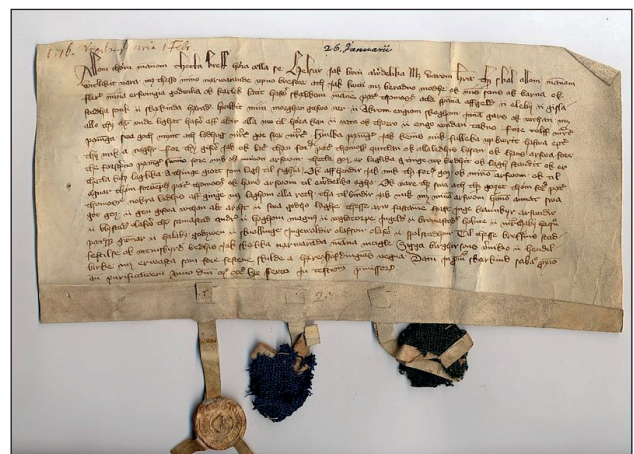
Första gången ortnamn i det område som vi i dag känner som Österbotten nämns i dokument som har bevarats för eftervärlden var år 1303. Då lovades bönder i Tjock, Lappfjärd och Sastmola (Merikarvia) skydd och stöd för sina nyodlingar av kung Birger Magnusson (DF 242).

Viktigt att hålla i minnet då man går så här långt tillbaka i tiden är att landhöjningen har haft en väldigt stor inverkan på kusttrakterna i Österbotten. På 1300-talet får man räkna med att vattenytan var 5,5–6 meter högre än idag. Det innebär att stora delar av de låglänta markerna i vår region låg under vatten. Man får alltså försöka tänka utgående från backar och höjder, och samtidigt föreställa sig att kommunikationerna fungerade på ett helt annat sätt än vi är vana vid i dag.

Många av de officiella dokumenten från 1300-talet är skrivna på latin. Det var kyrkans språk som användes för alla kyrkliga skrivelser, men också en hel del andra texter skrevs på latin. Den svenska som skrevs på medeltiden är inte omöjlig att förstå, även om man inte hade några riktiga stavningsregler. Ofta får man ljuda sig fram till vad det är för ord som avses. Inte heller brydde man sig om att använda punkter och andra skiljetecken, och det gör att det kan vara svårt att räkna ut vilka delar av texten som syftar på vad.

De bevarade dokumenten är få till antalet och ger ingen heltäckande bild av livet i Österbotten på 1300-talet. Så var det också ovanligt att folk på den tiden kunde läsa och skriva. De

dokument som finns kvar har för det mesta att göra med administration och rättskipning. Många dokument har dock förstörts under århundradena. Framför allt var det två ödesdigra bränder som ställde till det. År 1697 brann det kungliga slottet Tre kronor i Stockholm. Bland mycket annat förstördes det gamla riksarkivet och slottsbiblioteket. Man tror i dag att endast en tredjedel av de historiska handlingarna i slottet kunde räddas. Där fanns också material som handlade om Österbottens medeltid. År 1852 brann sedan dåvarande Vasa stad, dagens Gamla Vasa. Då förstördes Österbottens landshövdings arkiv och material från ämbetsverken i den dåvarande staden, som var regionens administrativa centrum.

Handskrift från 1300-talet. Viktiga dokument försågs med sigill för att intyga deras äkthet. Brevet ingår i Sveriges riksarkivs samlingar.

Många av dokumenten som finns bevarade i dag är inte original, utan de kan ha kopierats flera gånger under århundradena och originalen är sedan länge förstörda. Det gör det svårt för oss i dag att tolka dokumenten – det kan finnas skrivfel, missförstånd eller ord som har hoppats över i tidigare skeden i de dokument som vi har att tillgå i dag. Ändå berättar de bevarade dokumenten en hel del intressant.

Sveriges Österland och administrationen

På 1300-talet var hela det område som i dag utgör Finland en del av kungariket Sverige. Det namn som vanligtvis användes för området var "Österland", medan den region som idag är Egentliga Finland kunde omtalas som enbart "Finland". Österland var en självklar del av Sverige på samma sätt som Hälsingland eller Götaland. Under första halvan av 1300-talet utgjorde dagens Österbotten en del av det historiska landskapet Satakunda.

Inte heller namnet Österbotten användes på det sätt som vi numera är vana vid. I stället var dagens Österbotten en del av den mycket större regionen Bottnen eller Norrabotten, som sträckte sig kring hela Bottniska viken. Till Norrabotten hörde dagens Österbotten, Västerbotten och de delar av Lappland som Sverige hade kontroll över. Om man ville hänvisa just till vår del av regionen kunde man till exempel använda namnet "Østernorlandia", som det står i ett brev skrivet på latin av kung Magnus Eriksson år 1329 (DF 374).

På 1300-talet var flera orter i dagens Österbotten redan etablerade, och vi känner igen en hel del av ortnamnen som används i de bevarade dokumenten. Regionen tycks ha haft självklara kontakter både till Stockholm och till kronan. Utgående från de dokument som har bevarats kan man egentligen inte säga något om hur länge folk hade bott i trakten eller om språkförhållandena. Det vi kan konstatera är bara att det förekommer både svensk- och finskspråkiga namn på såväl personer som på orter i dokumenten från 1300-talet.

De tre äldsta socknarna i Österbotten är så gamla att man inte riktigt vet när de inrättades. Senast på 1340-talet var dagens Österbotten organiserat i socknarna Pedersöre, Mustasaari och Närpes, som innefattade hela regionen. Socknarna var organiserade kring varsin kyrka och de var geografiskt sett mycket stora.

Man kan tänka sig hur besvärligt det var för folk från de mest avlägsna byarna att ta sig till gudstjänsten längs dåliga vägar.

Under medeltiden omfattade Närpes kyrksocken delar av Sideby, Lappfjärd, Tjöck, Närpes, Övermark, Korsnäs, Petalax, Pörtom, Östermark, Storå och Bötom. Kyrksocknen Mustasaari omfattade Bergö, Malax, Solv, Korsholm, Replot, Björkö, Kvevlax, Maxmo, norra Vörå, Oravais, södra Munsala samt västra delen av Laihela. Pedersöre kyrksocken bestod i sin tur av norra Munsala, Nykarleby, Jeppo, Pedersöre, Purmo, Esse, Larsmo, Kronoby, Öja, Terjärv, Nedervetil, Karleby samt cirka tjugo finskspråkiga socknar i öster och norr – nordgränsen gick mellan Himango och Kalajoki. Kyro socken är troligtvis lite yngre än de här tre, och dit hörde sedan södra Vörå.

Pedersöre och Närpes vet vi ju var de finns i dag, och de kyrkorna har också funnits på samma ställe sedan medeltiden. I dag kan man alltså gå in i kyrkorna och se delar av byggnaderna som finns kvar sedan dess. Hur var det då med Mustasaari? I dag är ju Mustasaari det finska namnet på Korsholms kommun, men så var det inte på medeltiden. Ända fram till år 1927 användes namnet Korsholm enbart för området kring Korsholms vallar utanför Gamla Vasa. Där låg Korsholms slott och senare Korsholms kungsgård. För de områden som administre-

F.d. Mustasaari sockenkyrka är i dag en del av Gamla Vasa ruiner. Foto: Medeltid i samtid.

rades därifrån, nämligen Korsholms län och Korsholms härad, användes också detta namn. Socknen och dess huvudort, som kom att bli Gamla Vasa, hette däremot Mustasaari – eller Mussor på dialekt. Mustasaaris kyrka låg mitt i dagens Gamla Vasa och det som finns kvar av den i dag är en del av Gamla Vasa ruiner.

Medeltidens kyrksocknar ingick i Åbo stift eller biskopsdöme, dit hela dagens Finland hörde. Biskopen i Åbo var alltså en mycket inflytelserik man. Att biskopen i Åbo var välkänd även i våra trakter ser man bland annat i ett pantbrev från år 1331. Då pantsatte Klas – eller Elof, beroende på hur man tolkar den ålderdomliga handstilen – Bengtsson i "Närpis" sina gods i "Finneby" åt biskop Bengt i Åbo för sammanlagt 80 mark svenska penningar (DF 386). Österbottningarna var alltså inte isolerade, utan hade kontakter längs kusterna och också över havet.

Då man talar om administration och 1300-talet får man också lov att nämna kungen, som var den mäktigaste mannen i riket. Dagens Finland var Sveriges Österland, och regenten i fråga var alltså Sveriges – eller till och med hela Nordens. Birger Magnusson var den förste kungen på 1300-talet och han regerade fram till år 1321. Kung Birger stred med sina bröder Erik och Valdemar, och bröderna dödades vid det så kallade Nyköpings gästabud. Detta ledde till uppror, Birger lämnade Sverige och brorsonen Magnus Eriksson valdes till nästa kung.

Kung Magnus hade i sin tur en komplicerad relation till sin son Håkan, som tidigt valdes till kung i Norge. Emellanåt krigade far och son

Kung Magnus Eriksson av Sverige, som instiftade Österbottens första officiella marknadsplatser. Bilden kommer från pärmen på Magnus Erikssons landslag, ca 1350.

mot varandra, emellanåt samregerade de. År 1364 avsattes de dock slutgiltigt, och då blev kung Magnus systerson Albrekt av Mecklenburg i stället vald till kung. Kung Albrekts mamma var alltså en svensk prinsessa, men Albrekt hade växt upp i norra Tyskland. Dagens historiker är osäkra på hur väl han kände till Sverige och om han talade svenska. Kung Albrekt gjorde sig inte populär i dåtidens Sverige. Inflytelserika grupper valde i stället Danmarks och Norges drottning Margareta till regent också i Sverige. Detta ledde till krig under 1300-talets sista år. Drottning Margareta vann kriget och grundade sedan Kalmarunionen år 1397. Du kan läsa mera om kriget i slutet på 1300-talet och om hur sjörövare då rörde sig i dagens Österbotten i vår artikel "Sjörövarna på Korsholms slott".

Marknadsplatser och befästning

De första officiella marknadsplatserna i regionen grundades år 1348 och de låg i Närpes, Pedersöre och Mustasaari. Med andra ord valde Sveriges dåvarande kung Magnus Eriksson huvudorterna i kyrksocknarna då han ville lagstadga om marknadsplatser. Invånarna fick då rätt att handla med "ätande vahrer, såsom råg, smör och annor slijkt, som the skole till sina kost hafva", det vill säga med livsmedel (DF 544). Man hade naturligtvis bedrivit handel innan detta och även på andra platser. Men genom att grunda officiella handelsplatser försökte kungen få kontroll över handeln – och framför allt över de skatter som han då kunde ta ut.

Magnus Erikssons efterträdare kung Albrekt av Mecklenburg kom första gången till Finland år 1365. Han belägrade då Åbo slott, som var troget den gamle kungen. Redan då ville Albrekt sätta stopp för de vitahavskarelska köpmän som vandrade ut till Bottenviken. Därifrån seglade de söderut och handlade längs kusten. Svenska kungen hade ingen kontroll över den här handeln, och han ville förhindra att handelsrutten användes (DF 727).

Kung Albrekt av Mecklenburg skrev ett brev den 12 juli 1367. Brevet är skrivet på latin och platsangivelsen är skriven som "portum vora", det vill säga i en hamn på en ort som börjar på antingen V eller Ö beroende på hur man tolkar detta (DF 761). Många historiker menar att eftersom bokstaven v är överstruken så ska orten tolkas som Örehamn, som ligger på Öland och som numera heter Grankullavik. Andra menar att bokstaven v ska vara med som en del av namnet, och då blir tolkningen hamnen i Vörå.

I brevet står det att kungens förtrogna ska avveckla en befästning i "Satagundia", eftersom den blev för betungande för invånarna. Man har tolkat detta som att det handlade om Kumo slott (Kokemäen linna) i närheten av dagens Björneborg. Enligt brevet skulle en befästning sedan anläggas på en bättre plats (DF 761). Det här har en del historiker tolkat som bakgrunden till att Korsholms slott byggdes. Man tänker sig då att Korsholms slott var den nya befästningen som byggdes och som skulle användas för att övervaka vem som rörde sig längs Bottniska vikens kust. Det byggdes dock flera befästningar vid den här tiden, så det är inte självklart att brevet handlar om just Korsholm.

Kung Albrekt utsåg år 1369 Bo Jonsson (Grip), som med tiden blev Sveriges rikaste man och ägde betydligt mera än kungen själv, till "vår väldelige ämbetsman" (DF 777). Bo Jonsson blev alltså rikets drots, vilket innebar att han fick landets näst viktigaste post efter kungen. Drotsen kunde till och med vara ställföreträdande för kungen i fall denne till exempel reste utomlands.

I mitten av 1300-talet hade Bo Jonsson hela Finland som förläning. Man tror att Korsholms län inrättades på 1370-talet och att det skedde på initiativ av Bo Jonsson, som ville ordna upp sina vidsträckta ägor. Samtidigt skapades en gemensam förvaltning för Öster- och Västerbotten, eftersom Bo Jonssons ägor låg på båda sidorna av Bottniska viken. Och det var Korsholms slott som blev centralort för regionen, det vill säga Norrabotten. Först under 1440-talet separerades Öster- och Västerbotten administrativt.

Bo Jonssons testamente skrevs år 1384 och där nämns Korsholms slott under namnet "Cryseborgh" (DF 922). Man har tolkat den här första namnformen som den försvenskad version av tyskans Creutzburg (Korsborg i svensk översättning), vilket kunde tyda på att kung Albrekt, med sin tyska bakgrund, var inblandad i bygandet och namngivningen. Slottet placerades bredvid marknadsplatsen i Mustasaari, nära hamnen. Det fanns en passlig hög kulle där, som på den tiden var en halvö. I dag kallas platsen Korsholms vallar i Gamla Vasa. Man tror inte att det var något pampigt stenslott, utan snarare en träborg som bestod av flera små stugor bakom palissader och vallgravar.

Kungens fogde stationerades på Korsholms slott och skötte administrationen för Korsholms slottslän, som i praktiken omfattade hela Norrabotten. År 1388, efter Bo Jonssons död gick hans arv till drottning Margareta, som några år

senare grundade Kalmarunionen. I arvet ingick "Kryzeborgh", som man då skrev, som innehades av Filip Karlsson (DF 970).

Filip, eller Philipus, Karlsson var en ättling till Birger Jarl och han tillhörde därför Bjälboätten, en av Sveriges mäktigaste släkter. Filips farfars pappa var dock ett så kallat frillobarn, vilket innebar att Birger Jarl inte var gift med hans mamma. En frilla var på medeltiden en kvinna som hade ett långvarigt och etablerat förhållande med en man. Hon hade vissa lagstadgade rättigheter, och frillobarn hade rätt att ära fadern. I det medeltida samhället var det vanligt att man såg på frillobarn nästan på samma sätt som på barn som var födda inom äktenskapet, och de kunde gärna ingå arrangerade äkten-skap för att skapa allianser med lämpliga släkter. Filip Karlsson skulle heller knappast ha haft någon chans att bli slottsfogde om han inte haft en mäktig släkt som stödde honom.

Det finns få uppgifter bevarade om Filip Karlssons tid på Korsholm. Hans namn förekommer dock i några dokument från den här tidsperioden. Bland annat blev han år 1389 uppmanad av drottning Margareta och ärkebiskop Magnus i Lund att understöda missionsverksamhet, för de hade fått höra att befolkningen i Lappland fortfarande var hedningar (DF 981). Filip Karlsson verkar ha varit fogde på Korsholms slott fram till år 1396, då befästningen intogs av vitaliebröderna – Östersjöns sista sjörövare.

Katolicism och helgon

Från 1300-talet har det också bevarats några berättelser från dagens Österbotten som handlar om hur den katolska tron var en självklar ingrediens i vardagslivet. Några av dem berättar om hur mirakel har skett efter att man bitt till helgon. Sverige var katolskt på 1300-talet, så det var självklart att man vände sig till helgonen då man behövde be om hjälp.

Så gick det bland annat för Cristina i Leppo, dagens Nykarleby. Hon hade lidit av starka magsmärtor i flera år och det var så illa att hon ibland föll omkull och trodde att hon skulle dö. Hon bad till olika helgon, men först då hon vände sig till den heliga Birgitta och lovade att göra en pilgrimsfärd till hennes kloster i Vadstena blev Cristina botad. Tillsammans med sin man Mikael besökte hon sedan Vadstena någon gång under perioden 1374–76, där man upptecknade hennes berättelse som ett vittnesmål över de mirakel den heliga Birgitta hade utfört (DF 844).

Ett annat exempel är sjuåriga Helena, eller kanske Elin, i Karleby. Hon gick vilse i skogen och vandrade enligt de bevarade dokumenten bland vilda djur och utan mat i tio dagar. Hennes pappa Lars, eller Laurentius som det står, lovade då heliga Birgitta en vallfärd till Vadstena, och nästa dag stötte Helena på en ko som kommit bort från sin flock och som hon kunde följa hem till byn. Hon berättade att hon inte känt sig hungrig förrän hon såg byn. Helena och hennes pappa besökte sedan Vadstena kloster, där deras berättelse skrevs ner (DF 845, se sid 5 i lärarhandledningen).

De få kyrkorna i regionen var alltså katolska. De var tillägnade skyddshelgon och hade påven i Rom som sin högsta auktoritet. Det finns också dokument bevarade som visar att påven hade direktkontakt med vår region. År 1398 utlovade till exempel påven Bonifacius IX avlat, det vill säga en förkortad tid i skärselden, åt dem som besökte kyrkan i Närpes vissa helgondagar eller bidrog med understöd till kyrkan (DF 1082).

Ett bevarat dokument innehåller också pikanta detaljer om hur det kunde gå till på 1300-talet då man inte höll sig till reglerna. Det var så att prästen Andreas Dacus år 1374 hamnade i onåd. Han hade blivit påkommen av biskopens tjänare då han begick sedlighetsbrott vid olämplig tidpunkt. Dacus bad dock inte om förlåtelse för sina begångna synder utan rymde norrut, där han sedan stal delar av den kyr-

Heliga Birgitta, målning på altarskåp i Salem kyrka, Södermanland.

koskatt som tillhörde kyrkoherden i Pedersöre och biskopen i Åbo. Då var måttet rågat och han bannlystes av biskop Johan Vestfal i Åbo (DF 828). Bannlysning var under medeltiden ett hårt straff. Man uteslöts från kyrkan och blev fredlös, vilket innebar att man inte längre skyddades av lagen utan blev rättslös.

Bakgrunden till dramat är att en katolsk präst inte fick gifta sig, och därför var alla deras förhållanden egentligen enligt kyrkan oäktskapliga och osedliga. Trots allt var det vanligt att de medeltida prästerna hade "hushållerskor" och flera barn i sina hushåll, men detta var inofficiella förhållanden. På medeltiden var man också noga med att uppmärksamma fastedagarna som uppgick nästan till en tredjedel av året. Då var det inte heller tillåtet att ha sex – inte ens fast man var gift. Bland annat gällde detta längre perioder under fastan före jul och påsk, samt alla onsdagar, fredagar och söndagar under året plus en hel del andra kyrkliga högtidsdagar då man fastade, och det är i det här ljuset man ska förstå anmärkningen om olämplig tidpunkt. Andreas Dacus hade alltså brutit mot en hel del regler då han flydde norrut till dagens Österbotten och dessutom begick stöld.

Livet på 1300-talet

Vad kan man då säga om livet i Österbotten under 1300-talet överlag, vid sidan om de historiska dokument som har bevarats? Till att börja med kan man konstatera att regionen måste ha varit mycket gles befolkad. Man kan jämföra med att Finlands största stad Åbo anses ha haft cirka 1500 invånare på 1400-talet. Det finns få tidiga uppgifter från Österbotten, men i Erik av Pommerns skattebok från år 1413 uppges att det fanns 120 "rökar" i både Pedersöre och Mustasaari socken – Närpes socken nämns inte. Forskaren Gunilla Tegengren menar att en rök ska förstås som fyra hushåll i det här sammanhanget, vilket skulle innebära 480 hushåll per socken. Om man tänker sig 480 familjer som är utspridda på området Bergö–Munsala förstår vi att det var långt mellan gårdarna.

Medellivslängden var låg på medeltiden, cirka 35 år, och barndödligheten mycket hög. Av de barn som överlevde spädbarnstiden tror man att hälften dog innan de fyllt 20. Om man blev sjuk var det så gott som omöjligt att få tag på en läkare i fall man inte tillhörde hovet. Det man kunde hoppas på var att det i närheten fanns någon som utövade folkmedicin och kunde erbjuda örtmediciner. Det var på många sätt

ett hårt liv med små marginaler, och starka familjeband till släkten eller ätten var därför av väldigt stor betydelse.

Man bodde i små, låga stugor i trä utan fönster. Uppe under taket fanns ett vindöga, som kunde täckas med behandlade djurhudar – pergament – och som bland annat användes för att släppa ut röken. Murade skorstenar användes inte på den här tiden. Ju rikare gården var desto fler byggnader fanns det – lador, fähus, stekarehus, badstuga och så vidare. Gårdarna var kringbyggda och det var viktigt med ordentliga staket. Till gården hörde ett källand och kanske också en humlegård. Utanför gårdsområdet betade boskapen om somrarna. Om vintrarna var det mycket mörkt i stugorna. Pärter brändes för ljusets skull, och om man hade råd gav vaxljus det bästa skenet. Det bönderna framför allt behövde kunna köpa sig var salt – som konserveringsmedel – och metallredskap. Dessutom var de tvungna att betala skatt åt kungen.

Jordbruket var mycket viktigt på landsbygden. Under 1300-talet var odlingsmarkerna små och man bröt ny åker då man kunde. Råg var länge det viktigaste sädeslaget, medan vete var relativt okänt i Norden. Tvåsåde var det vanliga, vilket betyder att halva åkermarken såddes vartannat år, medan andra halvan låg i träda. Potatis hade man aldrig hört talas om, och inte heller kålrötter var vanliga. Rovor odlade man däremot, liksom ärter. Boskapen var också viktig. Man höll grisar, kor, får, getter, höns och ankor. Kattor och hundar fanns också på gårdarna.

Jakt och fiske var viktigt för befolkningen, och ju närmare kusten och skärgården man bodde desto viktigare blev det att ha möjligheter att röra sig över vattnet. Man behövde alltså ha tillgång till båtar och fiskeredskap. Man jagade inte enbart för köttets skull, utan päls var en viktig handels- och bytesvara. I våra trakter har säljakten varit mycket betydelsefull – i dokument från 1500-talet ser vi att det jagades mycket säl här, men också genom arkeologiska fynd som är förhistoriska ser vi att man jagade

säl redan då. Det äldsta dokumentet där säljakt på isen omtalas är från år 1424 och då handlar det om Närpes kyrksocken (DF 1752, se sid 6 i lärarhandledningen).

Vägarna i vår region var väldigt dåliga. Först i början av 1500-talet anlades Strandvägen, som gick mellan Ulfsby nära dagens Björneborg och Korsholms slott. På 1550-talet förlängdes den så man kunde resa runt hela Bottniska viken till Stockholm. Innan dess var det enklast att resa över vatten med båt då vädret tillät, eller att utnyttja vintern och resa med släde längs vintervägarna. Långt i från alla ägde en häst – oxar var vanliga dragdjur – och man kunde inte räkna med att förflytta sig många kilometer per dag längs de små ridstigarna om man reste till häst. Framför allt vägbroarna var ett stort problem under medeltiden, de var ofta i mycket dåligt skick.

Läs mera

Aalto, Ilari & Helkala, Elina 2015: *Matkaopas keskiajan Suomeen*. Jyväskylä.

Enroth, Johanna (red.) 2009: *Företagsamhetens kulturhistoria i Österbotten*. Vasa.

Harrison, Dick och Eriksson, Bo 2010: *Sveriges historia 1350–1600*. Norstedts.

Svenska Österbottens landskapsförbund (utg.) 1977: *Svenska Österbottens historia I*. Vasa.

Tegengren, Gunilla 2015: *Sverige och Nordland. Förvaltning och nordlig expansion 1250–1550*. Umeå.

Diplomatarium Fennicum (DF), Riksarkivets databas över medeltida handlingar är tillgänglig på adressen df.narc.fi. Sök på numret som anges inom parentes, så kommer du fram till sammanfattningar av, och i många fall den fullständiga, originaltexten.

Artikeln har sammanställts av Johanna Björkholm, KulturÖsterbotten, inom Leader-projektet Medeltid i samtid 2017.

Bilderna kommer från Wikimedia Commons då inte annat anges.

Läs mera på www.kulturosterbotten.fi/medeltidiamtid där även andra faktapaketer kan laddas ner.

LEADER

**Aktion
Österbotten**

Europeiska jordbruksfonden för landsbygdsutveckling: Europa investerar i landsbygdsområden

